

Ermeni Edebiyatı'nın Mümtaz Şair ve Yazarı

HOVHANNES TUMANYAN'ın

Hayatı, Eserleri ve Edebi Kişiliği

Yıldız Deveci Bozkuş

AKADEMİK ARAŞTIRMA

harf

Doç. Dr. Yıldız Deveci BOZKUŞ

1981 yılında Şanlıurfa'da doğan Yıldız Deveci Bozkuş, ilk, orta ve lise öğrenimini burada tamamladıktan sonra 1999 yılında Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları, Fars Dili ve Edebiyatı bölümünde Lisans eğitimine başlamıştır. Lisans döneminde Fars Dili ve Edebiyatı derslerinin yanı sıra ikinci dil olarak Ermenice bölümünden de dersler alarak dil altyapısını geliştirmiş ve 2003 yılında iyi bir derece ile mezun olmuştur. Aynı yıl Ankara Üniversitesi'nde Ermeni Dili ve Kültürü alanında yüksek lisansa başlamıştır. 2003 yılında Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi bünyesinde Ermeni Araştırmaları Enstitüsünün düzenlemiş olduğu makale yarışmasına katılarak Teşvik ödülü almış sonrasında ise 2004 yılında Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi, Ermeni Araştırmaları Enstitüsü'nde uzman olarak göreve başlamıştır. Review of Armenian Studies ve Ermeni Araştırmaları dergilerinin editörlük görevlerinde bulunmuş, Stratejik Analiz vb. dergilerde Ermeni Sorunu, Türkiye-Ermenistan İlişkileri, Kafkasya vb. konularda çeşitli makaleler yazmıştır. 2006 yılında Yüksek Lisans çalışmasını tamamlamış ve aynı yıl yine Ankara Üniversitesi'nde Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü'nde doktora başlanmıştır. 2011 yılında 'Parlamento Kararları Çerçevesinde Soykırım İddialarının Yabancı Basında Yeniden İnşası (1965-2007)' konulu teziyle doktora eğitimini tamamlamıştır. 2011'de ise Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları bölümüne Yrd. Doç. Dr. olarak atanmıştır. Yerli ve yabancı sayılı akademik dergilerde makaleler yazarak dil, tarih ve uluslararası ilişkiler literatürüne çok sayıda katkılarda bulunmuştur. 2012 yılında YÖK bursuyla University of California, Los Angeles (UCLA), Department of Near Eastern Languages and Cultures (NELC), The Armenian Studies Program adlı bölümde doktora sonrası çalışmalarda bulunmuştur. Eylül 2015 yılında Türkiye Cumhuriyeti Tarihi alanında Doçent olmuştur. Doç. Dr. Yıldız Deveci Bozkuş, iyi derecede İngilizce, Kürtçe, Farsça, Ermenice ve Osmanlıca (Matbu-Rika) bilmektedir.

Harf Yayınları: 143

Akademik-Araştırma: 15

Yazarı

Yıldız Deveci Bozkuş

Kapak Tasarımı

Sarakusta

www.sarakusta.com.tr

Birinci Basım

Nisan 2018

ISBN: 978-605-9147-59-0

Bu kitabın yayın hakları © **Harf Eğitim Yayıncılığa** aittir.

Harf Eğitim Yayıncılığı

Reşit Galip Cad. Hatır Sok. No: 23/2 Çankaya/ANKARA

Tel.: (0312) 437 08 85-86 Faks: (0312) 437 08 87

e-posta: bilgi@harfegitim.com.tr

web: harfegitim.com.tr

Baskı

www.ozyurtmatbaacilik.com

Ermeni Edebiyatı'nın Mümtaz Şair ve Yazarı
HOVHANNES TUMANYAN'ın
Hayatı, Eserleri ve Edebi Kişiliği

Doç. Dr. Yıldız Deveci BOZKUŞ

Sevgili Rengin ve Berken'e...

İÇİNDEKİLER

Giriş.....	9
1. Bölüm: Tumanyan'ın Hayatı	13
2. Bölüm: Tumanyan'ın Ermeni ve Dünya Edebiyatındaki Yeri	23
3. Bölüm: Tumanyan'ın Eserlerinden Bazılarının Kısa Değerlendirmesi... 37	
a) Gikor/Yaşamak İstiyorum	37
b) Cesur Nazar	39
c) Köpek ve Kedi	44
d) Anuş	45
e) Sasonlu Davit	48
f) Parvana	48
g) Ahtamar	49
h) Bir Damla Bal	50
3.i. Ebediyete Yolculuk	51
4. Bölüm: Tumanyan'ın Masallarından Seçmeler	53
a) Kuyruksuz Tilki	53
b) Konuşan Balık	56
c) Akıllı ile Ahmak	60
d) Gezginler	63
e) Altın Dolu Küp	65
f) Balta Kardeş	67
g) Keçi	68
h) Serçe	70
i) Yalancı	72
j) Değirmenci Kral	73
k) Aptal Adan	79
l) Kolsuz Kız	82
EK 1 - Tumanyan'ın Eserlerinin Bibliyografyası	91
EK 2 - Tumanyan'ın Farklı Editörler Tarafından Derlenen Eserlerden Bazılarının Bibliyografik Künyesi	105
Kaynakça	108

“Değerli öğretmenler ve öğrenciler, uluslara barışı, kardeşliği, ışığı ve adaleti getirmek için, bu aydınlık fikirler uğruna dövüşen sizlersiniz.”

Hovhannes Tumanyan¹

¹ Hovhannes Tumanyan, *Yaşamak İstiyorum*, Yervant Tomasyan (Çev.), 2. Baskı, İstanbul: Çocuk Bahçesi - Oda Yayınları, 1991, s.5.

Giriş

Ermeni edebiyatının Türk diline kazandırılması çalışmaları özellikle Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra ivme kazanmıştır. Soğuk Savaş yıllarında Türkiye ile - Ermenistan'ın da bir parçası olduğu - Sovyetler Birliği arasındaki ilişkilerin mesafeli olması, Türkiye'de Ermeni edebiyatına duyulan ilginin belli bir seviyeyi aşmamasının en önemli nedenlerinden biridir. Bununla beraber, son yıllarda Ermeni edebiyatı alanında Türkiye'de sınırlı sayıda da olsa ufuk açan bazı çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Özellikle Ankara, İstanbul, Kayseri gibi kentlerde bulunan üniversitelerde Ermeni Dili ve Edebiyatı, Ermeni Dili ve Kültürü, Kafkas Çalışmaları vb. isimlerle açılan bölümlerde yürütülen çalışmaların önümüzdeki dönemde birçok dünyaca ünlü Ermeni yazarın ve eserlerinin tanınması ve tanıtılmasına katkı sağlaması kaçınılmazdır. Son dönemde yapılan yayınlara bakıldığında, önümüzdeki günlerde Türkiye'de Ermeni edebiyatına duyulan ilginin artmasına paralel olarak, başta Ermenistan olmak üzere, Kafkas coğrafyası ve yakın çevrede Türk edebiyatına olan ilginin de giderek artacağı öngörüsünde bulunmak yanlış olmaz.

Ermeni edebiyatına yönelik ilginin yakın zamanlara kadar sınırlı olmasının bir nedeni, yukarıda belirtildiği üzere, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkilerin mesafe-

*Tumanyan Karısı Olga ile**

li olması ise, Soğuk Savaş'ın bitiminden sonra ortaya çıkan daha önemli bir neden, Ermeni edebiyatı araştırmalarının Türkiye-Ermenistan ilişkilerinde yaşanan sorunlar ve 1915 olaylarına odaklanan çalışmaların gölgesinde kalmasıdır. Diğer bir deyişle, ulusal ve uluslararası siyaset, akademik çalışmaların gidişatı için de belirleyici olmuştur. Bu anlamda okumakta olduğunuz bu çalışmanın öncelikli amaçlarından biri, Türk ve Ermeni toplumlarının Türk-Ermeni ilişkilerine dair 1915 merkezli algısını, Ermeni edebiyatının bazı önemli çalışmalarının Türkçe'ye kazandırılması aracılığıyla bir neb-

* Bu bölümdeki tüm resimler Irma Safrazbekian'ın, Rusça olarak hazırladığı Tumanyan, Hovhannes, 1869-1923, (*Stranitsy zhizni semi Tumaniana*), Erevan, 2010, 327 sayfalık eserinden alınmıştır. Rusça çeviriler yardımlarını esirgemeyen İlyas Gasilov tarafından yapılmıştır.

ze değiştirmektedir. Böylelikle, iki toplum arasında kırıgınlık, anlaşmazlık, uyuşmazlık ve çatışmanın ötesinde ortak kültür, tarih ve edebi bir geçmişin de var olduğuna dikkat çekilmesi hedeflenmektedir. Nitekim okuyucuların bu çalışmayı okuduktan sonra kültürel bağlamda ve masal, şiir, hikâye, fabl vb. edebi türler çerçevesinde iki toplumun algılarının, dünyaya bakışlarının ve hayat tarzlarının birbirine ne kadar benzediğinin farkına varması, bu çalışmanın amacına ulaştığı anlamına gelecektir.

Ermeni edebiyatının en mmtez şair ve yazarlarından biri olan ve Ermenistan'ın ulusal şairlerinden biri olarak kabul edilen Hovhannes Tumanyan (1869-1923), eserleriyle bu coğrafyada yaşayan insanların hayat tarzlarının ortak yönlerini gözler önüne sermek konusunda önde gelen isimlerden biri olmuştur. Her ne kadar, Türkiye'de Tumanyan'la ilgili bazı akademik ve edebi araştırmaların yapıldığı gözlemlense de², yukarıda da değinildiği üzere bu çalışmalar sınırlı kalmıştır. Bu çalışmanın bir diğer amacı da, Tumanyan konusunda edebi/akademik çevrelerde bir farkındalık yaratarak, ileride, yazarın bu çalışmada listelenen eserlerinin çoğunun Türkçe'ye kazandırılması veya üniversitelerin ilgili birimlerinde çalışmasına öncülük etmesidir. Ayrıca, bu çalışma farklı dini, etnik, kültürel veya coğrafi yapılar söz konusu olsa da, toplumların bir bakıma ortak bir hafıza veya edebi bir kimliğe sahip olduklarını göstermeye de çalışacaktır. Nitekim alışma kapsamında kitapta yer verilen bazı kısa masalların Türkçe varyantlarına büyük oranda benzedikleri görülmektedir. Örneğin Tumanyan'ın *Aptal Adam*

2 Hovhannes Tumanyan, *Xweyi u Xulam*, İstanbul: Evrensel Basım Yayın, 2014; Hovhannes Tumanyan, *Gikor*, İstanbul: Evrensel Basım Yayın, 2014; Hovhannes Tumanyan, *S  pişik*, İstanbul: Evrensel Basım Yayın, 2014; Hovhannes Tumanyan, *Axirya Nes*, İstanbul: Evrensel Basım Yayın, 2014; Hovhannes Tumanyan, *Nezere Merxas*, İstanbul: Evrensel Basım Yayın, 2014; Ercan Cihan Ulupınar, "Hovhannes Tumanyan'ın Masalları/Halk Edebiyatının ocuk Edebiyatındaki Yansımaları", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, *Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitsi, Ermeni Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı*, 2010.

[Ախտելի մարդը]³ başlıklı masalının bir varyantı, İranlı yazar Samed Behrengi'nin Türkçe'ye *Bir Vardı Bir Yoktu*⁴ adıyla çevrilen eserinde *Feleğin Peşinde* başlığıyla yayınlanmıştır. Masalda Tumanyan'ın masalındaki karakterlerden farklı karakterler olsa da, ana tema ve verilen mesaj aynıdır. Kuşkusuz bu durum sadece aynı coğrafyada yaşayan Ermeni, Türk, İranlı vb. yazarlar için değil, dünya edebiyatının diğer yazarları için de geçerliliğini korumaktadır. Tumanyan'ın özellikle hayvanlarla, doğayla veya toplumsal konularla ilgili olarak kaleme aldığı eserlerin birçoğuyula Türkiye'deki varyantları arasında benzerliklerin olduğunu söylemek mümkündür. Bu benzerliğin temelinde ortak coğrafya, ortak kültür ve ortak geçmişin etkisinin göz ardı edilemeyeceğinin bir kez daha vurgulanmasında yarar vardır.

Bu çalışmanın birinci bölümünde okuyucu Hovhannes Tumanyan'ın hayatı ve eserleri hakkında kısaca bilgilendirilecektir. Çalışmanın ikinci bölümünde ise Tumanyan'ın masallarının bir bölümü tercüme edilerek Türkiye'deki okuyucuların dikkatine sunulacaktır. Böylece Ermeni edebiyatı gibi son derece zengin ve kapsamlı bir alanda araştırma, inceleme veya fikir edinmek isteyen okuyuculara küçük de olsa bir kapı aralanması hedeflenmektedir. Bu arada şurası vurgulanmalıdır ki, Tumanyan'ın masalları çevrilirken kelimesi kelimesine bir çeviri yapmak yerine, yazarın vermek istediği anlam ve üslup korunmaya çalışılarak kısmen serbest bir çeviri denenmiştir.

Bu çalışmanın hazırlanması aşamasında başta fikir noktasında ilk kapıyı aralayan sevgili Serpil Yıldırım olmak üzere Gabor Kotik, İlyas Gasilov, Tufan Koç'a, Kafkasya Çalışmaları bölümü Yüksek Lisans programı öğrencilerime, objektif bakış açısıyla bana daima yeni ufuklar açan sevgili dostum Mustafa Serdar Palabıyık'a ve emeği geçen tüm dostlarıma teşekkür ederim.

3 Hovhannes, Tumanyan, Ախտելի մարդը [Aptal Adam], <http://www.tumanyan.info/anxelq-mardy/> (Son erişim: 01.01.2016).

4 Samed Behrengi, *Bir Vardı Bir Yoktu*, Haşim Hüsrevşahi (Çev.), 11. Baskı, İstanbul: Can Yayınları, 2016, ss.47-53.

1. Bölüm

Tumanyan'ın Hayatı

Hovhannes Tumanyan'ın ailesinin kökenleri onuncu ve on birinci yüzyıllarda Lori bölgesinde yaşamış Ermeni soylu ailelerinden biri olan Mamikonyanlara dayanmaktadır.⁵Bu nedenle Tumanyan'ın yazışmalarını veya eserlerini imzalarken Tumanyan-Mamikonyan soyadını kullandığı bilinmektedir.⁶Tumanyan'ın anne ve babasına gelince, babası, Tumanyan'ın doğduğu Dsegh (Դսեղ) köyünde papaz olarak görev yapan ve Ter-Tadevos adıyla da bilinen Aslan (1842-1936) ve annesi aynı köyün köklü ailelerinden biri olan Koçaryanlara mensup olan Sona'dır (1842-1936). Tumanyan Aslan ve Sona çiftinin yedi çocuğunun en büyüğü olarak 1869 yılında dünyaya gelmiştir. Tumanyan, kardeşlerinin en büyüğü olup, hem kardeşlerini etkilemiş, hem de onlardan etkilenmiştir. Tumanyan'ın kardeşleri sırasıyla Rostom (1871-1915), Osan (1874-1926), Iskuhi (1878-1943), Vahan (1881-1937), Astghik (1885-1953), Arşavir (1888-

5 Մերի Դարույնյան [Meri Harutyunyan], "Hovhannes Tumanyan's Biography", <http://meriharutyunyan.blogspot.com.tr/2016/02/hovhannes-tumanyans-biography.html> (Son erişim: 14.02.2017).

6 Թումանյանի Տոհմը [Tumanyan'ın Ailesi], <http://toumanian.am/tangaran/biography.php?clear=1&cont=2&lang=AM> (Son erişim: 12.02.2017).

1921) ve Artaşes (1892-1916)'dir.⁷

Tumanyan'ın hayatı ve edebi eserleri üzerine kaleme alınan eserlerde, Tumanyan'ın edebi niteliklerinin gelişmesinde çok küçük yaşlardan itibaren, papaz olan babasından dinlediği vaazların ve annesinin çocuklarını oyalamak üzere anlattığı masal, efsane ve hikâyeleri dinlemesinin büyük payı olduğu vurgulanır.⁸Tumanyan'ın kendisi de ailesinin kendi edebi nitelikleri üzerindeki etkisinin üzerinde durmaktadır. Babasını hayatında tanıdığı en kıymetli ve en iyi insan olarak tanımlayan Tumanyan, onun son derece fedakâr, cömert, esprili, neşeli ve hoş sohbet olduğunu ve aynı zamanda daima derin bir ciddiyet taşıdığını ifade ederek ona duyduğu hayranlığı dile getirmiştir.⁹ Uzun boylu, güzel ve çalışkan bir kadın olarak tarif edilen Tumanyan'ın annesi Sona'nın ise hikâye ve masal anlatmaktaki becerisi ile oğlunun hayal dünyasının gelişmesi ve şekillenmesinde önemli bir rol oynadığı söylenebilir.¹⁰

Kalabalık bir ailede dünyaya gelmesine rağmen, okur-yazar bir babaya ve köy öğretmeni bir amcaya sahip olmanın da etkisiyle Tumanyan çok erken yaşlarda okuma-yazmayı öğrenmiştir; hatta bazı araştırmacılar Tumanyan'ın “Köpek ve Kedi” [Ծոնտ ու Կատնտ] başlıklı ilk şiirini Jalaloğlu Okulu'na devam ettiği dönemde daha on iki yaşındayken kaleme aldığını iddia ederler.¹¹Ailesinin Tumanyan'ın edebi karakterinin gelişmesine etkisini Pakrat Estukyan ve Sarkis Seropyan şu sözlerle vurgular:

Lori bölgesinin Tseğ adlı mütevazı bir dağ köyünde doğan Tumanyan'ın belki de en büyük şansı babasının papaz, am-

7 Մերի Հարությունյան [Meri Harutyunyan], “Hovhannes Tumanyan's Biography”, a.g.e.

8 “Hovhannes Tumanyan Introduction with his Poems in English”, <https://armeniago.com/hovhannes-tumanyan/> (Son erişim: 14 Eylül 2016).

9 Ay. y.

10 Թումանյանի Տոնը [Tumanyan'ın Ailesi], a.g.e.

11 Hovhannes Tumanyan Poet, <http://www.famousbirthdays.com/people/hovhannes-tumanyan.html> (Son erişim:12.02.2017), Detaylı bilgi için bakınız: Ս. Մ. Իսմիլյան [A.M. İncikyan], “Թումանյանի սանկությունը [Tumanyan'ın Çocukluğu]”, Լրաբեր Հասարակական Գիտությունների [Sosyal Bilimler Dergisi], No. 1, 1969, ss. 40-58.

casının da köy çocuklarına eğitim veren bir köy öğretmeni oluşuyla açıklanabilir. Bu vesileyle küçük yaşta okumayı söken Hovhannes Tumanyan çok kısa sürede de okula gitme imkânı buldu. Ancak Tumanyan esas olarak halkının binlerce yıldır masallarla, efsanelerle, âşıkların güzellemeleleriyle biriktirdiği bir kültürün içinde doğmuştu. Dolayısıyla öncelikle bu sözlü kaynaktan beslendi ve ilerde bütün edebi katkısını da esas olarak bu sözlü edebiyata dönük olarak gerçekleştirdi.¹²

Tumanyan erken denebilecek bir yaşta, 1889 yılında, henüz on dokuz yaşındayken, on yedi yaşındaki Olga Matchkalyan ile evlenmiş ve Tumanyan'ın bu evlilikten, belki kendisinin de kalabalık bir aileden gelmiş olmasının da etkisiyle, on çocuğu olmuştur.¹³

Tumanyan ilk eğitimini papaz babasından almıştır. 1877-79 yılları arasında Tsegh'deki bölge kilisesine bağlı okula devam etmiştir. 1879-83 yılları arasında ise eğitimine Lori bölgesine bağlı bir kasaba olan Jalaloghlu'da¹⁴ devam etmiştir. Ermeni okullarının Çarlık idaresinin emriyle kapatılmasının ardından Tumanyan doğduğu köye geri dönmüştür. Ardından, babasının Tumanyan'ı o dönemlerde Ermeni kültürü açısından adeta bir merkez olarak kabul edilen Tiflis'e götürdüğü bilinmektedir. Aslında babası öncelikle Tumanyan'ı dedesi gibi asker olması için Harp Okulu'na yazdırmış, ancak Tumanyan oradaki zor yaşam koşullarına dayanamayıp okulu bırakmıştır.

Daha sonra Tiflis'teki Nersisyan Okulu'na (1883-87) devam eden Tumanyan, burada özellikle beşeri bilimler alanında yoğun bir eğitim almıştır.¹⁵ Bu okulda Tumanyan'ın eğitim

12 Pakrat Estukyan ve Sarkis Seropyan, "145. yıldönümünde halk ozanı Hovhannes Tumanyan", *Agos*, 03.03.2014.

13 "Hovhannes Tumanyan: Introduction with his Poems in English", a.g.e.

14 Günümüzde Ստեփանավան [Stepanavan] olarak bilinen bu bölgenin adı 1810 yılında Calaloğlu olarak bilinmekteydi, Bu isim Türkçedeki Celaloğlu sözcüğü olup, Ermeni soylu ailelerinden olan Hasan Calalyan'ın isminden gelmektedir. <http://www.stepanavan.am/patm.html> (Son erişim: 15 Mart 2017).

15 Kevork Bardakjian, *A Reference Guide to Modern Armenian Literature, 1500-1920*, Detroit: Wayne State University Press, 2000, s. 542.